

Олександр Решетов

ПОДОРОЖ ДО УРЯНХАЙЦІВ ПРИХУБСУГУЛЛЯ

Yлипні-вересні 1986 р., відповідно до плану наукового співробітництва між Академіями наук СРСР і МНР, у межах комплексної Радянсько-Монгольської історико-культурної експедиції, працювала етнографічна група у складі О. М. Решетова (керівник групи) і монгольського етнографа Г. Батнасана [Решетов 1987, 149—150]. Одним із головних завдань було етнографічне обстеження урянхайців Хубсугульського аймака.

У м. Мурені — центрі Хубсугульського аймака — ми оглянули місцевий музей, в якому нашу увагу привернула карта розселення народів у цьому регіоні. Крім халха, бурятів та хотогойтів, тут згадуються дархати (сомони Баян Зуурх, Улаан Ул, Рінчен-Лхумбе, частково Ханх), урянхани (сомон Чандмань-ОНдор), урянхайці (сомони Ханх та Цагаан Уур), а також духалари (уйгури, цаатани та сойоди), які живуть у різних сомонах північної частини аймака.

Ми вирішили працювати переважно у північних сомонах, точніше, в тих, до яких дістанемось, тому що на той час була дощова погода. Ми дісталися до Хаттала — селища на південному березі озера Хубсугул. При сприянні молодого монгольського вченого Х. Чинбаяра та капітана теплохода "Сухе-Батор" Бати нам вдалося добрatisя до селища Турт (сомон Ханх) на північному березі того ж озера. Тут ми познайомилися з урянхайцем на ім'я Цедентгійн Дагважай¹, який вільно володіє монгольською та урянхайською мовами, він і став нашим основним інформатором, за допомогою якого ми легко знайомилися з іншими урянхайськими родичами.

Ц. Дагважай багато разів зустрічався з цаатанами, добре розумів їхню мову, вільно спілкувався з ними, тому він вважає, що цаатани — теж урянхайці. Зустрічаючись з арг-урянхайцями, які живуть у південній частині Чандмань-ОНдор, сомона по р. Арг, він не розумів їхньої мови, спілкувався з ними на монгольській². У північній частині того ж сомона мешкають сойод-урянхайці, при спілкуванні вони цілком розуміли один одного — і вони себе теж називають уйгарами. У сомоні Цагаан-Уур мешкають також сойод-урянхайці та уйгур-урянхайці. Монгольський лінгвіст Л. Болд називає мову усіх цих груп урянхайців уйгуро-урянхайською [Болд 1978].

Майже всі урянхайці мешкають у дерев'яних будинках, проте люди похило-го віку добре пам'ятають юрту (*ол*) та чум (*урц*). У дошкові роки юрти і чуми вкривали корою модрини. Будинки крили дошками, у яких робили ринви для відтоку води (*хөвдэл*). Юрта та чум завжди орієнтовані на південь. Навколо житла слід пересуватись за сонцем, тобто за годинниковою стрілкою. Найбільш сприятливим вважається західний напрям, поганим — східний. Північний бік у чумі та юрті має назву *горь*. Гостей садовлять на західному боці.

Зимовий одяг виготовляли із хутрових шкур тварин — з овечої (*коій нэхэй тон*) та оленя (*сармай тон*). Для шапок брали хутро лисиці і тарбагана. Взуття-байтоги (*баширмак*) шили з оленячої шкури, спереду їх зав'язували шкіряними пасками (*тобчор*).

Влітку вживалися в їжу молочні продукти, а також м'ясо тарбагана, взимку — м'ясні продукти. Із квашеного молока виготовляли молочну горілку (*архэ*). Із кобилячого молока влітку робили кумис (*комос*). З мишініх нір восени забирали мэкэр (*моръяк*), іли його влітку з урюром — пінками, які отримували шляхом довгого кип'ятіння свіжого молока на слабкому вогні, взимку — з жиром тарбагана. Із рослин брали цааган томс (*кашъка ай*), гиццуун (*щомуро*), цибулю мангір (*хүнгель*) тощо, а також черемху (*нерсе*), кедрові шишки (*кусек*). Замість чаю раніше заварювали коріння цагаан цэнэ (*кашъка щегъя*), листя хар *бургасны торлог* (*кара хактэн ногчэ*), цанчжама або ондор улаан (*цэтэк казыл*), чай пили

з молоком (коров'ячим, козячим, овечим). Посуд виготовляли з дерева або з кори берези.

Тепер основне заняття урянхайців — скотарство. Другорядне становище в структурі їхнього господарства посідає мисливство, рибальство, збирання диких рослин, які в минулому відігравали більш значну, навіть провідну роль. Ще до цих пір у деяких сім'ях подекуди збереглися кремнієві рушниці. Кулі відливали самі, роблячи їх різних розмірів, в залежності від мети полювання. У кожного мисливця на ремені (*гур*) були гаманець для зберігання пороху (*саадак*) — сам порох тримали у порохівниці із рогу (*турган нідаше*), а також фляга для куль — *сумэк*. Урянхайці поважали свою зброю як справжні мисливці. На полювання ходили на коні. На кабана ставили металеві пастки. На ведмедя йшли з рогатиною (*сааль*). Для вилову вовків ставили дерев'яні ящики (*зант*) з відкритою підпertoю кришкою. Вовк плигав до ящика за здобиччю (звичайно це був шматок м'яса), і кришка над ним зачинялася. Мисливці йшли на лисицю, знаючи місце, де багато мишей і є зайці: лисиця туди обов'язково навідається. Мисливці ховалися у захистку, вибираючи його в залежності від напрямку вітру. Про ведмедя розповідають таке. Ведмеді дуже полюбляють ягоди восени. Коли вони наїдаються їх до схочу, стають гладкими. У людини і ведмедя свої стежки, і якщо ведмідь не поранений, то він ніколи не нападає на людину; поранений або надто роздратований звір може й напасті. Побачивши людину, ведмідь стає на задні лапи — геть чисто як людина. Кал ведмедя використовують для лікування шлунка: кладуть його у киплячу воду, а потім п'ють. Панти оленя допомагали лікувати печінку. Для зміцнення здоров'я їдять свіжу печінку щойно вбитого оленя. Кору модрини відварюють і п'ють від кашлю.

Рибу ловили сіткою, били, наколюючи на сєря, а також брали за допомогою спеціального знаряддя з гачками (*дэгя*).

На весілля готували численні подарунки (*билиг*). Юрту повинні були дати родичі нареченого, внутрішнє обладнання, домашнє начиння — родичі нареченої. У новій юрті батько нареченого викрещував іскру, підпалював трут із рослини “оленяче вухо” (*бужын чих*), а вогонь у вогнищі розпалювала його мати. Якщо була худоба, то давали їй худобу, але її звичайно мало в урянхайців. Від нареченого обов'язково дарували знаряддя для полювання і тютюн, а від нареченої дарували прикраси для неї. Молоді могли залишитися в одному айлі з батьками нареченого або відкочувати в інше місце. Батьки дуже часто залишалися жити з молодшим сином. Коли з'являлася дитина, її пеленали, поклавши ручки вздовж тіла і тричі (блія ступні, вище колін та на грудях) перев'язували, після чого клали до дерев'яної люльки (*уруглар манцей*).

У сомоні Цагаан Уур було особливо відоме урянхайське овоо (*обо*) Уран Хангай. Ставили стовбури молодих дерев як жердини в чумі. На овоо клали молочні продукти. Молилися без головного убору, притуляючись лобом до стовбура. Туди ж приносили м'ясо, кумис та архі, усі разом іли і пили, влаштовували на честь свята скачки (*дорак ат*) та змагання борців (*бухэ гэшэ курячир*).

Оскільки у відчизняній літературі відсутні записи урянхайської мови з цього району, більше того, часто зустрічаються твердження про те, що прихубсугульські урянхайці монголомовні і давно забули свою мову [Вяткина 1965, 703; Ральдин 1968, 31], дозволю собі навести список окремих слів і деяких речень, записаних мною у Ц. Дагважія, які допоможуть краще зрозуміти етнокультурні та лінгвістичні з'язки урянхайців, їхнє походження.

Лічба

один — *биря*
 два — *хи*
 три — *уш*
 чотири — *диорт*
 п'ять — *беш*
 шість — *алды*
 сім — *чэди*
 вісім — *сэсь*
 дев'ять — *тос*
 десять — *он*
 одинадцять — *он биря*
 дванадцять — *он хи*
 тринадцять — *он уш*
 чотирнадцять — *он диорт*
 п'ятнадцять — *он беш*
 шістнадцять — *он алды*
 сімнадцять — *он чэди*
 вісімнадцять — *он сэсь*
 дев'ятнадцять — *он тос*
 двадцять — *хи он*

двадцять один — *хион биря*
 тридцять — *у чжон*
 сорок — *диорти он*
 п'ятдесят — *бещон*
 шістдесят — *алтон*
 сімдесят — *чэдон*
 вісімдесят — *сэзон*
 дев'яносто — *тосьон*
 сто — *цзюс*
 сто один — *цзюс биря*
 двісті — *хи цзюс*
 триста — *уц цзюс*
 тисяча — *мянган*
 десять тисяч — *он цзюс*

Назви частин тіла

ніс — <i>тунцек</i>	рука — <i>гол</i>
лоб — <i>тово</i>	палець — <i>эрияк</i>
вухо — <i>кулхак</i>	серце — <i>чуряк</i>
губи — <i>джорок</i>	око — <i>карак</i>
голова — <i>баш</i>	щока — <i>кастен</i>
нога — <i>бут</i>	шия — <i>мойнь</i>
коліно — <i>дисляк</i>	язик — <i>дол</i>

Назви кольорів

жовтий — <i>сарыг</i>	блакитний — <i>кок</i>
білий — <i>кашъга</i>	чорний — <i>кара</i>
зелений — <i>ногоон</i>	

Назви предметів матеріальної культури та інші слова

трубка (для куріння) — *танса*
 шапка — *биорт*
 халат — *дон*
 рукав — *нянь*
 чоботи — *байтог*
 пояс — *гур*
 панчохи — *оймасын*
 штаны — *чжухур*
 сорочка — *самса*
 пасок — *тобчор*
 юрта — *ог*

ножиці — *хайчэ*
 ступка — *ор*
 товкач (кам'яний) — *таш*
 макогін — *ньюдур*
 скринька — *хайрсак*
 піч — *ханъчжэ*
 труба — *яндэн*
 зола — *гуль*
 кіптява — *гио*
 чайник — *гусэ*

повстъ — <i>гидэс</i>	ложка — <i>кяшик</i>
дім (дерев'яний) — <i>байшин</i>	копалка — <i>осык</i>
намет — <i>джатыр</i>	сьогодні — <i>бутунь</i>
сумки перекидні (для перевезення вантажів) — <i>дайлін</i>	учора — <i>дуунь</i>
сумка — <i>саадак</i>	завтра — <i>турачжэрэ</i>
ніж — <i>бишчак</i>	наречений — <i>хурган</i>
ножі — <i>бишчактар</i>	наречена — <i>гэлин</i>
піала — <i>аняк</i>	сніг — <i>гар</i>
піали — <i>аняктар</i>	дощ — <i>борон</i>
казан — <i>хааш</i>	хмара — <i>пулэт</i>
казани — <i>хаштар</i>	сонце — <i>гунь</i>
триніжок (для вогню) — <i>тулга</i>	місяць — <i>ай</i>
триніжники — <i>тулгалар</i>	зірка — <i>солтэс</i>
черпак — <i>кашчик</i>	небо — <i>тэнтря</i>
черпаки — <i>кашкитар</i>	бог — <i>бурхан</i>
молоко — <i>суть</i>	гора — <i>арха</i>
вода — <i>суг</i>	річка — <i>кемь</i>
сундук — <i>абдра</i>	є, існує — <i>бар</i>
стіл — <i>щирия</i>	ні, немає — <i>джиок</i>
столи — <i>щириялар</i>	
стілець — <i>сандла</i>	
підстилка — <i>душчак</i>	
ліжко — <i>орон</i>	
ліжка — <i>ороннаар</i>	
сокира — <i>сугэ</i>	
молоток — <i>алха</i>	
риба — <i>балык</i>	
таймень — <i>улыг балык</i>	
бідон — <i>туис</i>	
відро (для дойння) — <i>бульмяк соо</i>	
сіно — <i>гиок</i>	
кінь — <i>чжолгэ</i>	
коні — <i>чжолгэлар</i>	
корова — <i>хось (хусь)</i>	
корови — <i>хусьтар</i>	
олень — <i>сон</i>	
олені — <i>соннаар</i>	
вівця — <i>кой</i>	
вівці — <i>койнэр</i>	
собака — <i>от</i>	
м'ясо — <i>эт</i>	
жир — <i>джаг</i>	
масло — <i>тос</i>	
крило — <i>кудрык</i>	
птах — <i>кушъ</i>	
птахи — <i>кушълар</i>	

Окремі фрази

Я іду. — *Мэн чорок турэ.*
Ти йдеш. — *Силяр чорок турэ.*
Він іде. — *Ногой чорок турэ.*
Вона йде. — *Ноурыг чорок турэ.*
Ми йдемо. — *Пистар чорок турэ.*
Ви йдете. — *Силярлар чорок турэ.*
Вони йдуть. — *Тэгэ чорок турэ.*
Я йшов. — *Мэн чордом.*
Я піду. — *Мэн тураджере чордом.*

Ці дані та їх аналіз свідчать, що ця група урянхайців за мовою досить близька до тофаларів та тувинців. Таким чином, належність урянхайської мови до системи тюркських мов очевидна і, здається, не підлягає сумніву.

На жаль, через погодні умови ми не змогли дістатися до сомонів Цагаан Уур та Чандмань Ондор і не маемо власних матеріалів про урянхан та аргських урянхайців. Вихідці з сомонів відокремлюють себе від халха, спілкування з ними свідчить, що обидві ці групи нині монголомовні. Рідну мову зберігають тільки групи сойод-урянхай та уйгур-урянхай.

Під час роботи в сомоні Алаг-Ердене вдалося встановити, що тут теж живуть урянхайці, які зовсім недавно втратили свою рідну мову і перейшли на монгольську в її дархатському варіанті, і що тут також поширеній халкаський діалект. Раніше дархати місця літувань мали в Тохі, Шарчі, Ходоні, Арсаі, Жаргалант-голі, Хармаї, Елісті, Хогі, Хургані, Заяадаї, Алхін Сайрі у сомоні Рінчен-Лхумбі, а місця їх зимувань в Ирхизі, Ар-голі, Йолті, Берхмеші, Баруун Харгані, Зуун Харгані, Белте-голі, Тоомі, Мурені в сомоні Алаг-Ердене. Отже, дархати кочували на довгі відстані, проживаючи протягом кількох місяців то в одному, то в іншому етнічному середовищі. Нині уся північна частина сомона Алаг-Ердене практично повністю монголізована, тільки на південно-му сході цього сомона ще зберігаються групи з урянхайською самосвідомістю і самоназвою навіть після переходу на монгольську мову. На прикладі монголізації дархатами урянхайців, які мешкали на території сучасного сомона Алаг-Ердене, можна і треба поставити питання про значення довжини маршрутів перекочувань у етнічних процесах. Постійні господарсько-культурні контакти, змішані шлоби дархатів і урянхайців призвели до поступової втрати останніми своїх етнічних традицій, мови, врешті-ре — самосвідомості і самоназви.

До речі, і серед дархатів, як ми переконалися, представлений значний тюркський прошарок. Питання про походження дархатів досить складне і привертало увагу багатьох дослідників, наприклад, Г. Д. Санжеева, Ж. Цевеена, С. Бадамхатана [Санжеев 1930; Бадамхатан 1967]. Не вдаючись до детального розгляду проблеми підкreslimo, що такі підрозділи сучасних дархатів як цагаан хуулар, улаан хуулар, ногоон хуулар, хар хуулар, сойон, хар сойон, уйгур, цагаан зоот, хар зоот, шар зоот — безперечно тувинського походження. Наші матеріали дають можливість стверджувати, що у дархатів відсутня едина самоназва і самосвідомість. Проте певні групи дархатів, які проживають у сомоні Улаан-Уул і по сусідству з ним, до цих пір зберігають пам'ять про своє урянхайське походження; вони називають себе дархат-урянхайцями, підкresлючи тим самим свою належність і до дархатів, і до урянхайців. Їхню самосвідомість можна охарактеризувати як подвійну. Старі люди ще пам'ятають, що колись вони та їх предки називали себе тільки урянхайцями, хоча, можливо, мову вони втратили ще раніше. Зараз дархати називають урянхайців цаатан-урянхай, уйгур-урянхай або сойод-урянхай.

Зміни тут відбулися зовсім недавно, у XX ст., але пам'ять народна часто не фіксується, і назавжди зникають найцінніші для науки факти. Ми були свідками, наприклад, розповідей 70-річних людей про заняття в дитинстві рибальством, про вживання в їжу риби, а їх інформація сприймалась їхніми 20—50-річними дітьми й онуками як вигадка. Часто суперечка завершувалася малованим тих рибальських знарядь, які використовувалися раніше, а також детальними розповідями про

традицій минулого. Переїзд до виключно скотарського господарства, різке зниження ролі рибальства і полювання, особливо на птахів — події зовсім недавні, і ми зустрічали живих свідків цього процесу. Роль зміни господарських занять теж не можна недооцінювати в етнічних процесах і самосвідомості.

Діставшись до центру сомона Улаан-Уул, ми почали знайомитися з його мешканцями і виявили, що багато з них, не дивлячись на те, що вони розмовляють дархатською мовою, називають себе урянхайцями, ріщуче протиставляючи себе дархатам. І хоча всі вони стверджували, що не знають рідної мови, мені здалося, що варто пошукати найстаріших урянхайців і з'ясувати у них, чи розмовляли вони або їх батьки в дитинстві урянхайською мовою. Нам показали юрту, у якій жили Б. Цевеен, Л. Суранхор та Б. Дувжір³. Спочатку вони розповіли про себе, що належать до групи *цагаан зоот*, місця їх розселення були на р. Хюг. Є в Улаан тайзі, вздовж р. Мурен і гурт *хар зоот*. Свої назви за кольором вони отримали таким чином: лама однієї групи завжди дотримувався буддійських настанов, в тому числі мав табу на полювання. Ця група отримала назву білих — *цагаан зоот*. У другій групі лами полювали на кабанів, блок тощо, і тому вони почали називатися чорними — *хар зоот*.

На питання про знання рідної мови, яку вони у спілкуванні між собою називали уйгурською, відповідали заперечно, проте вважають, що раніше, на їх пам'яті декілька старих її знали, а із тих, що є тепер — це тільки Б. Цевеен, але вона її зовсім забула. Мені здалося, що можна спробувати активізувати її пам'ять, зустрівшись із нею. Я сказав, що зараз буду читати слова, а вона нехай уважно слухає і скаже, чи знає вона їх. І тільки-но я почав читати перші слова — а це була лічба, записана мною у Ц. Дагважія, вона тихо вимовила: “Він рахує по-нашому”. Це мене нащтовхнуло на подальші запитання, і Б. Цевеен вже сама згадала чотири рядки із пісні :

Сэнда мэнда ялгыл барва
Сэлтык тайга сэрым барва
Эттык джоккаш буттын донгаш
Эдцим сэмба нурмыны сонгаш.

Її переклад приблизно такий:

Гуляти удрох — чудово,
У тайзі без мух чудово.
Ноги змерзли, погані чоботи,
Настрій пусеться.

Вдалося записати її окремі слова і короткі фрази :

один — *джангэс*
червоний — *кызыл*
чоботи — *эттык*

Не розумію. — *Джок бельмес.*
Що нового? — *Эккель джака джю дор?*

ніс — *тунчжок*
ні — *джок*
добре — *эк*

Хоча вони самі себе називають урянхайцями, але своїх предків — уйгурами, а мову — уйгурською. Коли питаєш їх, чи вважають вони себе уйгурами, вони відповідають заперечно, тому що уйгури, за їх уявленнями, мусять розмовляти уйгурською мовою, крім того уйгури — це ті, хто займається оленярством, рибальством. Ось цаатани розмовляють уйгурською мовою, знайомі з оленем, ловлять та вживають рибу — вони уйгури. “Ми усього цього не робимо, не знаємо, отже — ми не уйгури” — такий їх висновок.

Раніше урянхайці жили в юртах й іноді в чумах. Юрту покривали повстю, замість дверей була завіса із повстини. Повстю робили самі: розкладали овечу вовну на підстилці, окроплювали водою, потім накручували на дерев'яний вал, запрягали коней і катали. Виготовленням повсті займалися переважно влітку.

До зими шили собі теплий одяг з овочої шкури. Раніше з оленячої шкури виготовляли зимові чоботи. І тепер старі люди віддають перевагу таким чоботам, мені показали заготовки до цих чобіт. Проте зараз вони вже оленів не тримають, а купувати оленячі шкури у цаатанів стає все важче.

Чай варять з озерною сіллю — хужиром, до цих пір не звикли до звичайної солі. Влітку основу їжі становлять молочні продукти, взимку — м'ясні.

Зараз вони займаються виключно скотарством. Раніше полювали пішки або на коні на білок, соболя, кабана, косулю, ведмеди, оленя тощо. Тварину били із кремнієвої рушниці або здобували за допомогою капканів. Полювали і на птахів. Літні люди пам'ятають, що за часів їх дитинства дуже часто ловили рибу за допомогою колючих знарядь ловці типу сэрэ і татура або сіткою, — ловили блюрибицю, таймень, хадар тощо. Збирали кедрові шишкі, черемху та ін.

В урянхайців довгий час зберігалися шамани, які камлали по-уйгурському. У шамана було своє ритуальне вбрання: одяг, головний убір з пір'ям та підвісками, бубон із стукачкою. Всередині бубна — дзвіночки та поперечна рукоятка-розпірка. На зовнішньому боці малювали зображення оленя — верхової тварини шамана. Шаманами могли бути як чоловіки, так і жінки. Шамана і його речі після смерті ховали окремо.

Були й онготи: із тканини або міді виготовлялися антропоморфні фігури, які закріплювалися на невеликому полотні посередині. В юрті ці онготи вішли на північному боці (*хойморе*), з обох боків від фігурок бурханів. Онготів передавали у спадщину у старій юрті. Для нової юрти могли виготовляти нових онготів.

Нам, на жаль, через ці ж несприятливі умови не вдалося пройти до сомона Рінчен-Лхумбе, до цаатанів. Це непогано вивчена в Монголії етнічна одиниця. Їх самоназва — *уйтур*. Цаатан — монгольська назва, яка означає “оленярі”, тобто підкреслює їх господарську специфіку. Цаатани як і колись займаються рибальством та мисливством. Одночасно з будинком та юртою у них ще зберігається і чум. У цаатанів досі існують шаманські традиції, хоча і в пережитковій формі, тому що довгий час шамани переслідувались, іх саджали до в'язниць. Цаатани виділяються в Монголії як самостійний тюркомовний етнос, хоча фактично вони являють собою етнографічну групу тувинців-тоджинців.

У Рінчен-Лхумбе живуть ще ширхтен-урянхайці¹. У зв'язку з цим відзначимо, що сусідні дархати називають урянхайців *убэр ширхтен* (північні тайгові люди), розподіляючи їх на такі три групи: хаасууд, уур, ариг-урянхайців.

Ми вже відзначали, що в Монголії посилено і прискорено йде процес монголізації (правильніше сказати — халхаїзації) всіх етносів, які проживають у країні [Решетов 1984, 407–408]. Значне місце у цих процесах посідають засоби масової інформації та установи дошкільної і школальної освіти. Проте всюди на регіональному рівні паралельно відбуваються й інші процеси. Існують і локальні центри етнічної консолідації. Так, у північній частині Прихубсугулля, насамперед на західному узбережжі, відбуваються процеси дархатизації урянхайського, цаатанського і частково навіть нечисленного тут халкаського населення. Основним населенням Прихубсугулля, на нашу думку, були різні групи урянхайців, близькі до тувинців та тофаларів. На користь цього говорять і численні топоніми тюркського походження, які до цих пір часто зустрічаються переважно у північній частині Хубсугульського аймака⁵. Зараз збереглися лише нечисленні групи урянхайців, які ще досі володіють рідною мовою. Проте, будучи вже практично асимільованими, вони підтримують свою самосвідомість та самоназву. Інші групи зберігають подвійну самоназву та самосвідомість, наприклад, дархат-урянхайці. Треті — зовсім монголізовані і тільки пам'ятають назви своїх колишніх родових підрозділів, наприклад, хуулар, що свідчить про їхню приналежність у минулому до тюркського світу. Однак і сьогодні ареали розселення різних груп урянхайців значно більші, ніж ті, які звичайно подають у літературі. Можна припустити, що їх чисельність складає приблизно дві тисячі осіб.

¹ Цеденгійн Дагважай, урянхаеть, уродженець повіту Цагаан Уур, 1928 року народження. Користуючись можливістю, дякую ІІ. Дагважю за активне сприяння в організації нашої роботи в Тургі.

² Вітчизняний дослідник Х. Ц. Ральдин припускає, що ариг-урянхайці, можливо, являють собою групу монгольського походження, тому що вони розмовляють монгольською мовою і серед них поширені народні перекази, які пов'язують їх походження з родом Чингісхана [Ральдин 1968, 3]. Проте, як свідчить угорський вчений А. Рона-Таш, який побував у Прихубсугуллю наприкінці 50-х років нашого століття, ариг-урянхайці ще зберігали свою рідну мову навіть у змішаних урянхайсько-монгольських сім'ях [Рона-Таш 1964, 19]. Не можна не звернути увагу на той факт, що назва річки *Ариг*, в басейні якої мешкає ця група, етимологізується через тюркські мови і означає “чиста, прозора”. Щодо переказів про спорідненість з Чингісханом, то відомо, що не тільки монгольські, а й тюркські народи намагалися у фольклорі обґрунтівати таку престижну спорідненість. Таким чином, у нас немає ніяких підстав вважати ариг-урянхайців групою монгольського походження.

³ Дуже вдачний моїм шановним інформаторам Б. Цевеен, Б. Дувжір та Л. Суранхор із сомона Улаан Уул за цінні відомості.

⁴ Мої інформатори в Монголії говорили мені, що слово *ширхтен* означає “люді, які мешкають у високогірній болотистій тайзі” і являє собою монгольський переклад слова *соён*. Таким чином, *ширхтен-урянхай* – це *соён урянхай*, тобто ‘урянхайці з тайги’

⁵ Суто тюркського походження сама назва озера *Хубсугул* (російська форма – *Косогол*), в перекладі вона означає “повноводне озеро”, “озеро, в якому багато води”. З тюркських мов стимологізуються назви річок, наприклад, Ариг (див. прим. 2). Вірогідно, тюркські корені мають назви селища Турт, річки Ег та ін. Зовсім недавно існував сомон Егуур, тобто Уйгур.

ЛІТЕРАТУРА

- Бадамхатан С. 1967. *Дархаты. (Историко-этнографическое исследование)*. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Москва.
- Болд Д. 1978. *Особенности уйгуро-урянхайского языка*. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. Улаанбаатар.
- Вяткина К. В. 1965. “Монголы МНР”. *Народы Восточной Азии*. Москва—Ленинград.
- Ральдин Х. Ц. 1968. “Этнический состав современного населения Монгольской Народной Республики”. *Проблемы этнографии и этнической истории народов Восточной и Юго-Восточной Азии*. Москва.
- Решетов А. М. 1967. “Коротко об экспедиции”. *Советская этнография*. №4. Москва.
- Решетов А. М. 1984. “О формировании в МНР монгольского народа как новой исторической общности людей”. *Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1982—1983 годов. Тезисы докладов. Часть 2. Черновцы*.
- Рона-Таш А. 1964. *По следам кочевников*. Москва.
- Санжеев Г. Д. 1930. “Дархаты. Этнографический отчет о поездке в Монголию в 1927 году”. *Материалы комиссии по исследованиям Монгольской и Тувинских народных республик и Бурят-Монгольской АССР*. Вып. 10. Ленинград.

